

2. Березівська Л. Д. Університетська освіта в підручниках і навчальних посібниках з історії педагогіки незалежної України. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія педагогічна* : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. Вип. 32. С. 12–20.

3. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Каб. Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 266. Дата оновлення: 11.02.2017. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2021).

4. Сухомлинська О. В. Історія педагогіки як наука. *Енциклопедія освіти* / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 367–370.

5. History of Education as a Scientific Pedagogical Discipline and a Teaching Subject – Past, Present and Perspectives : intern. sci. conf., 25–26 June 2019, Nikšić, Montenegro : book of abstr. / ed. Vučina Zorić ; Univ. of Montenegro, Fac. of Philosophy, Dep. of Pedagogy. Nikšić : Ras press, 2019. 58 с.

6. Ķestere I., Ozola I. Development of History of Education in the Context of Teacher Training in Universities: the case of Latvia and Belgium. *Tiltai*. 2014. Vol. 66, iss. 1. P. 13–28.

Т. Л. Гавриленко

ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Одним із засадничих завдань історико-педагогічного дослідження є визначення комплексу дослідницьких засобів. Його розв'язання є логічним продовженням роботи із обґрунтування методологічного інструментарію. До засобів історико-педагогічного дослідження зазвичай відносять принципи та методи вивчення феномену, дослідницькі процедури, а також поняттєво-категорійний апарат дослідження.

Задля об'єктивного та поліаспектного висвітлення розвитку початкової освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. передусім потребує уточнення поняття, що є підґрунтям для побудови предметного поля дослідження – *початкова освіта*. З'ясовано, що воно розпочинає активно побутувати з другої половини ХІХ ст., міцно закріплюється в нормативних документах, освітньому просторі в ХХ – на початку ХХІ ст., але, за винятком окремих джерел (Радянський енциклопедичний словник, 1984 [6, с. 864]; Енциклопедія освіти, 2008 [4, с. 700]), його визначення не подається [3]. У контексті окресленого дослідження розглядаємо поняття «початкова освіта» як І рівень загальної середньої освіти, що ґрунтується, як правило, на дошкільній освіті та передбачає оволодіння дітьми молодшого шкільного віку базовими знаннями, уміннями й навичками загальнокультурного та загальнорозвивального характеру, необхідними для подальшого успішного навчання та самореалізації особистості. Наголосимо на важливості розмежування понять «початкова освіта» та «початкова школа». Вживаючи поняття «*початкова школа*», розуміємо його на двох рівнях: інституційному – як заклад освіти, та структурному – як ступінь загальної середньої освіти.

До поняттєво-категорійного апарату дослідження відносимо фундаментальне наукове поняття «*розвиток*», що тлумачимо як процес, у результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого [5], тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків. Водночас як синонімічне вживаємо поняття «*еволюція*» (процес розвитку будь-якого явища).

З огляду на те, що початкову освіту ми розглядаємо як складну динамічну систему, тобто множину взаємопов'язаних компонентів, до поняттєво-категорійного апарату дослідження відносимо також «цілі початкової освіти», «організація початкової освіти», «зміст початкової освіти», «навчально-виховний процес» (з другої половини 10-х рр. ХХІ ст. – «освітній процес»). Уточнимо їх зміст.

У контексті нашого дослідження видається доцільним тлумачення поняття «цілі початкової освіти» як передбачення кінцевих результатів початкової освіти, на здобуття яких спрямована діяльність учнів і вчителів початкових класів, закладів освіти [4, с. 989]. Конкретизація цілей відбувається завдяки завданням *початкової освіти: освітнім* (оволодіння знаннями, уміннями й навичками), *виховним* (формування світогляду, сукупності якостей і властивостей особистості учня) та *розвивальним* (розвиток психічних процесів, здібностей, сенсорної, емоційно-вольової, рухової сфер) [2, с. 63].

Поняття «організація» найчастіше визначається як особливість будови, структура; комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [1, с. 853]. З огляду на це, *організацію початкової освіти* розглядаємо як складник, що створює умови для її функціонування та вміщує такі елементи: *тривалість навчання, вік вступу дітей до школи, типи закладів освіти, учнівський контингент, педагогічний потенціал, навчальне та матеріально-технічне забезпечення*.

Зміст освіти у радянській та пострадянській довідковій, науковій та навчальній літературі трактується як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи; чітко окреслена система знань, умінь і навичок, якими учні оволодівають у навчальних закладах; система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їхнього світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці. Зміст освіти в обраних хронологічних межах визначався цілями та завданнями початкової освіти та регламентувався такими документами: *навчальний план, навчальна програма, навчальна література, з 2001 р. – Державним стандартом початкової загальної освіти* [2, с. 63–64].

У дослідженні також використовуємо поняття «навчально-виховний процес», який розуміємо як систему *організації навчально-виховної діяльності учнів початкових класів (структуру й тривалість навчального року, наповнюваність початкових класів, тривалість навчального тижня, організацію навчального дня молодших школярів, тривалість уроку, форми навчання)*, спрямовану на досягнення цілей і завдань початкової освіти за допомогою сукупності *методів і форм організації навчання та здійснення контролю й оцінювання навчальних результатів молодших школярів* [2, с. 64].

Грунтуючись у процесі дослідження на принципі історизму, вважаємо доцільним послуговуватися поняттями та категоріями, притаманними визначеним хронологічним межам (початкова освіта, початкова школа, шкільна освіта, початкові класи, молодші школярі, класовод, школа, навчальний заклад, навчально-виховний процес та ін.).

Отже, поняттєво-категорійний апарат дослідження розвитку початкової освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. становить систему взаємозалежних понять і категорій (початкова освіта, початкова школа, розвиток, цілі початкової освіти, організація початкової освіти, зміст початкової освіти, навчально-виховний процес та похідні від них), необхідних для пізнання окресленого феномена в історико-педагогічній ретроспективі.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Гавриленко Т. Л. Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2019. 714 с.
3. Гавриленко Т. Л. Сутність поняття «початкова освіта»: історико-педагогічний контекст. *Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень* : зб. матеріалів наук.-методол. семінару з історії освіти, 25 жовт. 2017 р., Київ / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2017. С. 12–14.
4. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Словник української мови : в 11 т. Т. 8 / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1977. С. 631. URL: <http://sum.in.ua/s/rozvytok> (дата звернення: 05.04.2021).
6. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. М. : Совет. энцикл., 1984. 1600 с.

Н. М. Гупан

ПРО ТИПОВІ ПОМИЛКИ У ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ ДИСЕРТАЦІЙ З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Аналіз значної кількості наукових досліджень засвідчує, що чи не найбільше недоречностей у понятійно-термінологічному апараті історико-педагогічних розвідок пов'язано із хронологією. Поширеною стала плутанина періодів і етапів (хоча насправді останні є складниками періодів), ототожнення хронологічних меж теми дослідження із періодами та ін. Не логічно виглядає періодизація, де відсутні періоди, а є лише етапи (тобто відбувається підміна понять). Але б'є рекорди послуговування поняттям «сучасний період» і «сучасний етап», які по суті є хибними. Адже етап і період повинні мати початок і кінець (століття, рік, або іншу конкретну дату в історичних координатах минулого часу). Тож використовувати поняття «сучасний період» і «сучасний етап» є не коректним у науковому дослідництві, бо вони не мають завершеності та асоціюються з тяглістю часу. Сумнівно виглядає й нижня межа «сучасних періодів» так само, як «сучасних етапів», зазвичай прив'язуваних до проголошення незалежності України (а цій події вже 30 років). Тож доцільним буде писати: «в сучасних умовах ...», «в умовах сьогодення ...», «останнім часом ...», «упродовж останніх років ...», «упродовж останніх десятиліть ...» тощо.

Нерідко можна побачити помилки у понятійно-термінологічному апараті при визначенні територіальних меж історико-педагогічних праць. Наприклад, використовуючи поняття «Київська Русь», необхідно враховувати, що воно було вигадане російськими істориками і поширювалось ними у ХІХ ст., аби наголосити на